

Szegefű László Péter

Kocsik a Bibliában

A bibliai Ószövetséget már i. e. III. századtól elkezdtek görögre fordítani Alexandriában, majd az Újszövetség könyveivel kiegészülve az i.sz. II. század végére vált teljessé a Hebdomékonta illetve latinul Septuaginta nevet viselő fordítás. A teológia művelőit ez már akkor számos vitára készítette, ezért Origenész egyházatya egy hat variációs (arámi, héber és több görög fordítást felhasználó) kiadást készített, amit Hexapla néven emlegetnek (csak töredékei ismertek).¹ Hasonlóan problémás volt a latin nyelvű fordítások sora is, amelyek az egyes bibliai könyvekről készültek. Szent Ágoston, a legjelentősebb hittudósok egyike is stílusosan fogyatékosnak ítélte ezeket. Nem véletlen tehát, hogy I. Damasus pápa (366–384) megbízta 382-ben a kor egyik legjelentősebb nyelvészét és teológusát Szent Jeromost, hogy ellenőrizze és javítsa ki az e korban használt latin szövege(ke)t, amely(ek)et Itáliának vagy Vetus Latinának mondtak. A neves teológus ettől kezdve haláláig (420. szept. 30.) a Biblia átdolgozásán fáradozott. Munkája megkezdése után hamarosan be kellett látnia, hogy vissza kell nyúlni az eredeti szövegekig – a héber és arámi változatokig –, ha valóban jó fordítást akar készíteni. Fordítását Vulgata címmel illették, s a nyugati kereszténységben a VII-VIII. századig szinte teljesen kiszorította a régebbi szövegvariánsokat.²

Nézzük ez után a stílusa miatt „aranytollúnak” is nevezett egyházatya fordítását a kocsik vonatkozásában. Hosszas fejtegetés helyett célszerűbb egy táblázatban összefoglalni az eredményeket.³

Név	Említések száma	Név	Említések száma
Angaria	–	Lectica	1
Baianula	–	Petrorritum	–
Basterna	–	Pilentum	–
Bigæ	1	Plaustrum	24
Birota	–	Plostellum	–
Capsus	–	Quadrigæ	36
Caracutum	–	Ræda (v. Rheda)	1
Carpentum	2	Rota	–
Carruca	1	Rotundum	–
Carrus	1	Sarracum	–
Cisium	–	Seiugæ	–
Clabula(re)	–	Sella curulis	1 [?]
Covinus	–	Tensa	–
Curriculum	–	Tribulum	1
Currus	119	Trigæ	–
Desultores	–	Vehiculum	–
Essedum	–	Vereda	2
Harmamaxa	–	Összes említés:	190

A harmincöt (valójában közel hatvan) variációból mindössze tizenkettő szerepel a Szentírásban, ebből egy adat (sella) teljességgel bizonytalan, kettő nem biztos hogy kocsi (lectica, tribulum) kettő fogatolás (bigæ, quadrigæ), tehát valójában fenntartás nélkül azonosíthatóan csak a currus és a plaustrum az a két kocsitípus, amely nagyobb számban előfordul. Úgy gondolom, célszerűbb először sorra venni azokat, amelyek csak csekély számban fordulnak elő.

Kis számban előforduló kocsítípusok

1. Bigæ

Izajás próféta egy elbeszélésében fordul elő, méghozzá úgy, hogy magát a kocsítípust is meghatározhatóvá teszi, amelyet fogatoltak. Az Isten azt parancsolja a prófétának: „Menj, állíts őrszemet, és amit lát, azt jelentse! Ha lovascsapatot, kettősfogatot (*currum duorum equitum*), számaron jövő vagy tevén ülő csapatot lát, akkor figyeljen éberén, megfeszített figyelemmel!” A próféta megtette. Egyszer a figyelő őr lekiáltott: „Uram, őrségen állok egész nap folyton-folyvást, és kitarok őrhelyemen minden éjszaka. Imé kettősfogaton (*bigæ equitum*) jött egy férfiú, megszólított és azt mondta nekem: Elesett, elesett Babilon, és minden bálványát a porba tiporták”.⁴

A *bigæ* ez esetben tehát nem szekeret vagy kocsit jelöl, hanem csak a fogatolás módja, a két lovas kocsit, azonos a *bigæ equitum*-mal, azaz a lovak itt *carrust* húztak. Tehát kocsinévként törölhető ez a hely is.

2. Carruca

A fordítások alapján kicsit nehéz a helyzet, ugyanis mind a keresztény, mind a protestáns fordítások eltérnek a latin szövegtől. Bár még egy szállítóeszköz kapcsán előfordul ez a szövegrész, idézni vagyok kénytelen. Isten mondja a végső időkről a prófétának: „Visszahozzák majd testvéreiteket ajándéku az Úrnak a nemzetek közül; lovakon, kocsikon, hintókon [fekvésre alkalmas kocsikon], öszvéreken és díszkocsikon [*in carrucis*] hozzák majd őket szent hegyemre”.⁵

A díszkocsikon helyett a fordításokban tevéken szerepel, ami azért nem világos, mert teve (*camelus*) közel hatvanszor fordul elő a Biblia szövegében: tehát vagy Jeromos nézett el valamit, vagy a Vulgata magyarra fordítását végző nyelvészek. Ezt az adatot tehát, pont a fordítások kétsége miatt, továbbá mert a szabály, hogy „egy tanú nem tanú” (*unus testis non testis*), aligha használhatjuk fel munkánkban.

3. Carrus

Csak Jézus Sirák fia egyik példázatában fordul elő, amikor ezt írja: „Mint a kocsikerék (*rota carri*), olyan a balga észjárása, okoskodása mint a forgó tengely”.⁶ A hasonlat bizonyosan a kocsizásból merít, amit a kerék és a tengely (*axis*) említése megerősít.

4. Lectica

Csak következtetni lehet arra, hogy a szóban forgó bibliai helyen valamiféle kocsiszerű szállítóeszköz szerepel, ugyanis a távolság felemlítése és a többi málhásállat és szállítóeszköz miatt a „hordágy” vagy „gyaloghintó” fordítás logikailag nehezen értelmezhető. Izajás elbeszélése szerint a végső időkben mindenki összegyűlik Sion hegyére. „Visszahozzák majd minden testvéreiteket ajándéku az Úrnak a nemzetek közül; lovakon, kocsikon, fekvésre alkalmas kocsikban (*in lecticis*), öszvéreken és tevéken hozzák majd őket szent hegyemre”.⁷

Hogy ez a „fekvésre alkalmas kocsit”, amelyekben egyeseket hozni fognak nevezhető e mentőkocsinak, kétséges; bár, ha igaz lenne, talán ez lenne az első hiteles említése.

5. Sella

Maga a szó tucatnyiszor előfordul a Bibliában, de ezeknek csak szék, olykor nyereg vagy trónus az értelme. A Makkabeusok második könyve beszéli el, hogy Judás Makkabeus

szövetséget köt Nikanor királlyal. „Kitűztek egy napot, amelyen a vezetők majd megtárgyalják a részleteket ugyanazon a helyen. Mindkét részről megérkezett egy-egy harci szekér és a megtiszteltetés jeléül székeket (sellæ) készítették oda”.⁸

Hogy ezeket a székeket csak úgy egyszerűen helyezték el a téren, vagy harci kocsikra tették, kideríteni nem tudom, ugyanis a harci kocsik hiányoznak a Vulgáta szövegéből.⁹

6. Tribulum

A magyar fordítások nem egyértelműek. A történet arról szól, hogy Dávid király bevette Rabla városát.¹⁰ A katolikus fordítás szerint: „A városból nagyon gazdag zsákmányt hozott el. A benne lévő népeket is elhurcoltatta és fűrészhöz, vascsákányhoz és fejszéhez állította őket”.¹¹ Azaz, úgy tűnik, robotmunkára hurcoltatta el Rabla lakosságát.

A protestáns változat szerint: „A város népét pedig kihozatá és fűrésszel vágatá és vasboronákkal és fejszékkel”.¹² E változat szerint tehát meglehetősen brutális módszerekkel kiirtatta a vele szembenálló város lakosságát. A latin szöveg a leigázásnak egy látványos hasonlatáról szól, amely ötletét az aratásból és cséplésből meríti. „A népet pedig, amely a városban volt elhurcoltatta: cséplőszekeret (tribulus) és cséplőszánokat (trahas) vetett rájuk és áthajtotta rajtuk vasalt szekereit (ferrata carpenta) úgy, hogy összezúzassanak és szétmorzsoltsassanak”.¹³ Azaz learatta a diadalt, rabságra vetette a lakosokat, ellenállásukat végleg megtörte, vagyonukat elragadta. Hogy ez a cséplőszeker valójában hogyan nézett ki, inkább szekérnek vagy inkább valamiféle mezőgazdasági szerszámnak kell-e tekinteni, arra itt választ adni nem tudok.

7. Carpentum

A fenti idézetben már szerepelt,¹⁴ tehát felesleges megismételni azt a helyet, csak annyit jegyezhetek meg, hogy a cséplőszán és a cséplőszeker említése után a vasalt szekeret valamilyen terményszállító kocsiknak kellene tartanunk, ha a hasonlat szerzője következetes az általa alkotott képben. A probléma azonban nem ilyen egyszerű, ugyanis a Krónikák Könyve kivonatos összefoglalása Sámuel és a Királyok könyveinek — valószínűleg azért is zavarosak az idézett fordítások. Sámuel második könyvében valamivel világosabban olvasható „A város népét elhurcolván szolgáskorba vetette és körbehajtotta rajtuk vasalt szekereit (ferrata carpenta): elosztotta őket az ekevasak mellé és elhelyezte őket a tégláégető kemencékhez”.¹⁵ Azt hiszem, ez az idézet megerősíti a korábban elmondottakat, ugyanis itt is következetes a kép: az agyagbányászat, téglavetés, tégláégetés folyamatából merít, amelyből a szállítás sem maradhat ki. Persze itt nem valamiféle „hölgyek és papok” díszkocsikázására kell gondolnunk, hanem olyan kétkerekű taligára, amelyeket gyakran láthatunk egyiptomi és mezopotámiai reliefeken, freskókon, azaz teherszállító járművekről lehet szó.

8. Vereda

Maga a kocsi értelmű vereda szó nem fordul elő, de a kocsis futárok Eszter könyvében kétszer is megjelennek. Ahasvéros király rendeletet bocsátott ki a zsidók javára. „Ahasvéros király nevében írták ezeket a leveleket és ellátták pecséttel, és futárokkal (per veredarios) szétküldték, akik az összes provinciákon át a régi leveleket az új rendeletekkel megelőzték”. A cselekmény így folytatódik: „A futárok (veredari) nagy sietséggel és igyekezettel indultak útnak és a királyi parancsot kifüggesztették Susanban”.¹⁶

Amennyiben tehát kocsifutárok vannak, akkor nyilvánvalóan kellett, hogy legyenek olyan kocsik, amelyekről nevüket nyerték.

9. Rheda

A Szentírás egyetlen helyén fordul elő, amikor „Babilon, a nagy parázna nő” elbukik az utolsó ítéletkor, egykori hívei, közöttük a kereskedők is gyászolják egy nagyon gazdag felsorolású indoklásban. „Gyászolják, mert senki nem veszi meg többé árúikat: az arany és ezüstárút, a drágaköveket és gyöngyöket, a patyolatot, a bíbort, a selymet és karmazsint, a sokféle tujafát és elefántcsont csecsebecsét, az értékes fából, bronzból, vasból és márványból készült mindenféle edényt, a fahéjat és balzsamot, az illatszert, mirhát és tömjént, a bort és olajat, a lisztlángot és búzát, a barmokat, juhokat és lovakat, a kocsikat (rhedarum), s a rabszolgák testét és lelkét”.¹⁷ A rhedák itt nyilvánvalóan csak a szállító-kocsikat jelentik, amelyeket ugyanúgy áruba bocsátottak, mint a rajta szállított termékeket.

Ezzel gyakorlatilag el is fogytak azok a biblikus helyek, amelyekben egy-egy kocsitípus fordul elő kevés számú említéssel. Maradt tehát egy fogatolási mód (quadrigæ) és két kocsifajta (plaustrum és currus), amelyek nagyobb számban szerepelnek a szövegekben. A továbbiakban ezeket kell megvizsgálnunk, hogy vajon valóban egy-egy típust képviselnek-e vagy pedig gyűjtőfogalmaknak tekinthetők, amelyek a névtől esetleg elkülönülő más funkciójú kocsikat is jelölnek.

Nagyobb számban előforduló kocsitípusok

1. Quadrigæ

A nagyobb számmal adatolható fogalmak közül azért vesszük ezt előre, mert elsősorban fogatolási módot jelentett, de ezt később átvitték a szekér és fogat egészére is, azaz négy lóval fogatolt kocsi jelentésben is előfordul, és – ritkán ugyan – a négy ló vontatására rendelt kocsi is ezt a nevet nyerte. A szövegösszefüggések alapján csak a fogatolásról van szó például Sziszerá hadvezér történetében, akit az ablakban vár anyja és így jajveszékél: „Hol késik szekere (currus), miért nem jön? Miért késlekednek négyesfogatának lábai (pedes quadrigarum)?”¹⁸

Ugyancsak fogatról van szó Salamon harci szekereinek előszámlálásakor: „Egy quadrigát 600 ezüst sékelért szállítottak Egyiptomból, egy ló pedig 150-be került. Ugyanígy az ő közvetítésükkel szállították a hettitáknak és az arámok királyainak is”.¹⁹ Ide nyilvánvalóan nem számítható a kocsi is, mert ha egy ló 150 sékel, akkor négy összeszoktatott lóért a 600 (4×150) sékel nagyon is méltányos összeg.

Zacharias próféta látomásaiban négy quadriga szerepel fogat és kocsi értelemben, majd rátér az egyes fogatokra: „Az első fogatban vörös lovak, a másodikban fekete lovak, a harmadikban fehér lovak, a negyedikben erős tarka lovak voltak”.²⁰

Az említések legnagyobb részében a négyesfogat és a kocsi együtt jelenik meg quadrigaként. Amikor mozgásról, menetről, harchelyzetről, csatáról, menekülésről beszél a Szentírás, elválaszthatatlan egymástól a kocsi és a „vonóerő”. Hanani a látó Azának, Judea királyának arról szól, hogy a „líbiaiak sokkal több szekérrel (quadrigis) vettek részt a csatában”.²¹ Holofernesz Nabukadnezár előtt szekereivel (cum quadrigis) vonul fel,²² Jeruzsálem „völgyei megtelnek ellenséges harci szekerekkel (plena quadrigarum) – panaszkodik Izajás,²³ és arról is, hogy egyesek nem Istenben, hanem az egyiptomiak

„töméntelenharci szekerében bizakodnak”.²⁴ De az ellenséges asszír vezér, Szancherib is dicsekszik: „Töméntelen szekeremmel (in multitudine quadrigarum) fölmentem a magas hegyekre, a Libanon csúcsára”.²⁵ Ez az egyetlen konkrét leírás arról, hogy harci kocsis egységek hegymenetben is vonultak, esetleg harcoltak is. Isten arról beszél, hogy a végső időkben Sionhoz gyűlik az összes diaszpórákban élő zsidó, közülük egyeseket quadrigákon hoznak.²⁶ Jeremiás a filiszteusokról jövendöli, hogy jajveszékélésüket elnyomja a harci szekerek robaja (acommotione quadrigarum).²⁷ Habakuk Isten diadalmas „harci szekeréről” (quadrigæ) tesz említést imájában,²⁸ Zachariás érchegek közül lát előtörni négy harci kocsit (quattuor quadrigæ)²⁹ és tud arról, hogy egykor majd egy számarháton érkező ember szétzúzza az Ephraimból érkező harci szekeret (quadrigam).³⁰

Többször külön említik a fogatot s az általa vont kocsit. Dávid zsákmánya Coba királya ellenében ezer harciszekér (quadrigas) volt az összes szekérhúzó lóval (equos corruum),³¹ az asszírok dicsekszenek lovaikkal s harci szekereikkel.³² Jaj azoknak – jövendöl Izajás –, akik a lovakban (in equis) bizakodnak, és a töméntelen harci szekérben (super quadrigis, quia multæ sunt);³³ ugyanó visszámlekezik a Vörös-tengeren történt átkelésre, ahol az Úr elveszejtette az egyiptomiak egészét, „a szekereket és lovakat” (quadrigarum et equum).³⁴ Náhum szemléletesen beszél „a lovak dübörgése és a kocsik csörömpölése hangjáról”.³⁵

Eddig kivétel nélkül harci kocsikról és fogatokról volt szó, az azonban nem tisztázódott, hogy ezek a négyesbe fogott lovak milyen kocsikat húztak. A Sziszerá-sztoriból már kiderült, hogy ott a négyesfogat szekere currus volt.³⁶ Hasonló következtetésre jutunk, ha azt a rendeletet vizsgáljuk, amelyben Sámuel kihirdeti a népnek a király jogait mondván: „Elveszi fiaitokat, s szekerei (in curribus) és lovai mellé rendeli őket...és szekerei előtt kell majd futniuk (præcursores quadrigarum) ... és felszerelést készített velük szekereire (et fabros corruum).³⁷ Hasonlóképp Dávid zsákmányában is a quadrigák lovairól úgy beszélnek, hogy a szekérhúzó lovakat (equos corruum) számolják.³⁸ Salamon is harci szekereket (currus) szerzett magának és ezeket „szekerész városokba (in urbibus quadrigarum) telepítette.³⁹ Ninive pusztulásának megjövendölésekor is harci szekereket (currus) említ a próféta, de a harc víziójában már quadrigákat lát.⁴⁰

Néhány olyan hely is előfordul, ahol alapos a gyanúnk, hogy quadrigán csak maguk a szekerek értendőek. Sámuel szerint a király a zsidók fiait harci szekerekbe helyezi (ponet in curribus),⁴¹ Dávid is száz kivételével megsemmisíti a zsákmányolt kocsikat,⁴² Isten is azzal fenyegetődzik, hogy „füstté égetem harci szekereidet”,⁴³ vagy „felfordítom a szekeret és a rajta ülőt”.⁴⁴ Zakariás jövendölése is azt mondja a messiásról: „Szétzúzza Efraimban a harci szekereket (quadrigam) és Jeruzsálemben a lovakat (equum)”.⁴⁵ A próféta itt közel-keleti stílári szokás szerint részletezi, alkotóelemeire bontja a „fogatot”.

A harci szekér mellett néhány quadrigára más funkció is elképzelhető. Amikor például Dávid aranyat ad a templom felszereléséhez alapanyagul, ad többek között „a kocsi (quadrigæ) kerubjainak, amelyek kiterjesztett szárnyaikkal betakarták az Úr szövetségének ládáját” elkészítéséhez is.⁴⁶ Ha erről a kocsiról megbizonyosodna, hogy négykerekű, akár tensának is tekinthetnénk.

Bizonyosan hintó a jelentése (így is fordítják) az Énekek Éneke mennyegzői szövegében, ahol a vőlegény így szól: „És akkor, nem tudom hogyan, az én lelkem aggodalommal töltött el engemet Aminadab kocsija (quadrigas) miatt”.⁴⁷ Talán díszkocsiról van szó akkor, amikor Jeremiás próféta, Nabukodnezár díszmeneteléről beszél.⁴⁸ Náhum próféta jövendöli Ninive pusztulását az Úr nevében mondva „füstté égetem szekereidet (quadrigas)... és

hírnökeid szava (vox nuntiorum) nem hallatszik többé”.⁴⁹ Nem kizárt tehát, hogy ebben az összefüggésben hírnökkocsiról, veredáról kellene beszélni.

Nem tudjuk pontosan, a harci kocsik között volt-e valamiféle munkamegosztás, de gyanúnk van, hogy – főleg a városok utcai harcaiban – különleges feladatokat is elláthattak egyes szekerek, például a gyűjtogatást. Izajás jövendöli az utolsó napokról: Mert lám tűzben érkezik az Úr, harci szekere, akár a forgószél. Szabadjára engedi izzó haragját, fenyegetését a lobogó lángokban”.⁵⁰ Ilyen utcai harcot pedig Náhum ír le: „Az utakon vágtnak a szekerek, végigszáguldoznak az utcákon, olyanok mint a tűz, mint a cikázó villám”.⁵¹ Ami persze önmagában is mutatja, hogy a harcikocsik mozgástere gyakran korlátozott volt, a terepviszonyok határozták meg alkalmazhatóságukat.

A fenti idézet is jól mutatja, hogy tudatosan törekedtek a lélektani hatás kiváltására, amelyet a gyorsasággal és főleg a zajhatással kívántak elérni „a harci szekerek robaja, s kerekeiknek dübörgése, a lovak patáinak csattogása” által.⁵² Más hasonlatban az erős hangokról írják „hangjuk, mint a harci szekereké”,⁵³ vagy Lakis ostoba lakói „kocsijainak lárájáról”⁵⁴ ugyanígy.

A lovak áráról volt már szó a fogatolásnál. Visszaidézve: egy harci ló ára 150 ezüst sékel Salamon idejében, egy összeszoktatott négyes (quadrigæ) pedig 600 sékel,⁵⁵ amelyeket Egyiptomból hoztak, amint később Izajás idejében is.⁵⁶ A különféle alakulatok gyakori összemossa (kocsik és lovasok; lovak és kocsik meg lovasok stb.) miatt igen nehéz megállapítani, hogy egy kocsihoz hány ló tartozott, de feltételezve azt – ami egyébként a Bibliából is kiolvasható –, hogy a harcészültséget egy-egy csata után is fenn kellett tartani, igen sok tartalék lóra lehetett szükség. Reális lehet tehát, hogy Salamon ezernégyszáz kocsihoz tizenkétezer lovat rendelt.⁵⁷ Ez annál inkább lehetséges, mert tudjuk, hogy összesen „negyvenezer ló számára volt hely istállóiban”.⁵⁸ A szekerekhez tehát váltott lovakat használtak.

A harcra való felkészülés az eszközök ellenőrzésében, javításában és felékesítésében (felpolírásában) merült ki. Nahum írja a Ninive ellen vonuló seregről: „Harcosainak vöröslük a pajzsuk, bajnokai bíborba öltöztek, harci szekereinek vasa tündöklük, amikor a harcba bevetik”.⁵⁹ Természetesen a bevetést – ha erre mód volt – díszszemle előzte meg. Holofernész „egész seregével elvonult Nabukadnezár király előtt, hogy szekereivel, lovasaival, válogatott íjászaival ellepje az egész nyugati vidéket”.⁶⁰ Hasonlóképpen prófétál Jeremiás is a filiszteusok ellen, mondván, hogy jajveszékelés tör ki a babiloni „harcosok és fegyvereseik díszmenete zajától (a strepitu pompæ), harci szekereinek robaja és kerekeiknek csattogása miatt”.⁶¹ Ez lehetett a gyakorlat a győztes csaták után is, amikor az uralkodó tetszeleghet „seregének hatalmában és harci szekerei dicsőségében (in gloria quadrigarum).”⁶²

A díszelgéshez és egyáltalán a hatalom és gazdagság kinyilvánításához óriási kíséretet vettek igénybe. Ezek részben követték a hatalmas kocsiját, részben mellette haladtak, részben pedig megelőzték őt. Samuel a királyok jogáról nyilatkozva – mint már részben idéztem – így szól: „Elveszi fiaitokat, szekereire helyezi őket, megteszi őket a maga lovasainak és az ő négyes fogata előtt futóknak”.⁶³ Természetesen ahol győztesek vannak, ott veszteseknek is kell lennie. Az Isten pl. azt mondja Jákob maradékának „Azon a napon elveszem tőled lovaiddat (equos) és elpusztítom harci szekereidet”.⁶⁴ Másutt pedig azt mondja „füstté égetem harci kocsijaidat”.⁶⁵ Hogy egy ilyen lefegyverzés hogyan zajlott, arról pontos leírásunk maradt. Dávid király megveri Coba királyát, majd felméri a prédát: Dávid zsákmánya ezer harci szekér (quadrigæ), hétezer lovas (equites) és húszezer gyalogos;

és az összes szekeres lónak elvágatta az inát, csak száz fogatot (quadrigæ) hagyott meg belőlük.⁶⁶ Az elfogott lovakból tehát a saját szükséglet kielégítésére válogattak, majd a maradékot vágatásra alkalmatlanná tették, sántító igavonóvá vagy virsli alapanyaggá degradálták őket. Békeidőben a harci kocsikat és a hozzájuk tartozó lóállományt hol állomásoztatták? Salamonról tudjuk, hogy ezernégyszáz szekerét és tizenkétezer lovát „szekerészvárosokban (in urbibus quadrigarum) helyezte el.”⁶⁷ Kérdés, mi történt a többi 28-30 ezer lovával. A krónikák elbeszélik, Salamon falakkal és kapukkal erősítette meg a városokat, „szekerészek összes városát (urbes quadrigarum) és a lovasság városait (urbes equitum).⁶⁸ Ilyen szekérvárosok voltak: Hacor, Megiddo, Gézer, Alsó Bét-Horon, Baalat, Támár⁶⁹ és természetesen Jeruzsálem egy negyede, ahogy a Szentírás említi.⁷⁰ Ezen egységek fölött a harci szekerek parancsnokai (principes quadrigarum) illetve a lovasság parancsnokai (principes equitum) álltak.⁷¹ (A hierarchikus beosztást majd a currusról írottaknál részletezzük.)

2. Plaustrum

Értékelése különösebb gondot nem okoz, ugyanis néhány esetet leszámítva szállítószekér a Bibliában. Amikor a fáraó meghívja József rokonságát Egyiptomba, utasítást ad: „Vigyetek magatokkal szekereket (plaustra) gyermekeitek és feleségeitek számára, ültessétek fel atyátokat és gyereket ide!”⁷² József tehát „a fáraó parancsára szekereket (plaustra) adott nekik és élelemmel is ellátta őket az útra.”⁷³ Vagyis a szekerek maguk szállították a jószágok ellátásához és a hajtók élelmezéséhez szükséges mállhat. Jákob először nem hiszi el a meghívást, csak amikor „meglátta a szekereket (plaustra), amelyeket József küldött, hogy őt elvihesse.”⁷⁴ Majd a tervnek megfelelően „föltették atyjukat, Jákobot, gyermekeiket és feleségeiket a szekerekre (in plaustris)”⁷⁵ és elindultak Egyiptomba. Ezek a szekerek tehát kifejezetten emberek szállítására voltak rendszeresítve, tehát leginkább az utazókocsi (reda, carruca, petorritum vagy pilentum) felelne meg nekik. Amikor Mózes felszenteli az oltárt, az izráelita törzsek vezérei, hogy a papok be tudják szedni az ajándékokat és járandóságait: „Hat fedett szekeret (sex plaustra tecta) és tizenkét marhát hoztak áldozati ajándékol az Úrnak, minden két törzsfőre esett egy szekér (plaustrum) és mindegyikükre egy marha (bovem).”⁷⁶ Mózes átvette „a szekereket és marhákat (plaustra et boves) és szétosztotta a leviták között, minden csoportnak adott a szolgálataiknak megfelelően belőle: Gerson fiainak „két szekeret és négy marhát (duo plaustra et quatuor boves), Merari fiainak „négy szekeret és nyolc marhát” (quatuor plaustra et octo boves), Kehát fiainak pedig nem adott „szekereket és marhákat” (plaustra et boves) mert az ő feladatuk nem kívánta meg ezt.”⁷⁷

Izajás egy hasonlatában a bűnös úgy húzza magával bűneit „mint a kötél a szekeret” (plaustrum).⁷⁸ Isten pedig Izráel büntetéséről mondja: „Nos, hát rátok nehezedelem, ahogy a szénával rakott szekér (plaustrum onustum) a földre nehezedik.”⁷⁹ Vajon a vendégoldalt ismerték-e már? Amint a szövegből egyértelműen következik, egy szekér vontatására általában két ökröt használtak, így adták a szentélynek⁸⁰ és ilyen arányok szerint osztotta ki Mózes is.⁸¹ Ezek még akár a carrus, clabula vagy a vehiculum megfelelői is lehetnek. Ugyanezt az arányt látjuk a továbbiakban is, csak a szállítószekér minőségileg más, mint az eddigiek.

Amikor a filiszteusok elrabolták a zsidóktól a frigyládát, s mert ezért sorozatos csapások érték őket, elhatározták visszaszolgáltatását. A jósök azt tanácsolták, hogy csináltassanak „egy új szekeret” (plaustrum novum) és fogjanak elé két olyan frissen megellett tehenet,

amelyeken még nem volt járom (iugum), a borjakat pedig vigyék vissza az istállóba, azután tegyék fel a frigyládát a szekérre (in plaustro).⁸² Ha a tehének hajlandók borjaikat hátrahagyva elindulni az kész csoda, jelzi: tetszik a cselekedet az Istennek. Az emberek így cselekedtek, befogták a teheneket a szekérbe (ad plaustrum) és feltették a kocsira (super plaustrum)⁸³ a frigyládát és elindultak vele. Amikor már saját területükre értek találtak egy nagy – áldozat bemutatására is alkalmas – követ. „Felaprították tehát a szekér fa részeit (ligna plaustri), és bemutatták a teheneket az Úrnak égőáldozatul.”⁸⁴

Hasonló esettel találkozunk, amikor Dávid átviteti a frigyládát, hasonlóképp új szekérre (super plaustrum novum) helyezve, s a hajtók Abinadab fiai mellette haladva vezették az új szekeret (plaustrum novum).⁸⁵ És amikor égőáldozatot akar bemutatni az Úrnak Arauna ezt mondja: „vannak marháid az égőáldozathoz, és a koci és a barmok igája tűzifának.”⁸⁶

Ezekben az esetekben nyugodtan állíthatjuk a plaustrum fogalom valójában a tensa jelentését hordozza. Igazolja ezt az a tény is, hogy a „szent dolgokat” (a frigyládában) a papoknak vállon kellett hordozni.⁸⁷ Ha mégis kocsin vitték, mint láttuk, akkor új eszközt készítettek, majd az egyszerű használat után összetörték, elégették, s tüzésén feláldozták a vontató állatokat is, hogy ami egyszer az Istené volt, tehát megszentelődött, többé profán dolgokra ne használják.

Negyedik használati módjára prófétái hasonlatok figyelmeztetnek. Izajás jövendöli Moabnak, hogy az Úr úgy eltiporja „saját földjén, ahogy széttiporja a polyvát a szekér (kereke) (palea in plaustro)⁸⁸. Ugyanő mondja a cséplésről, hogy „nem járatták a szekér kerekét (rota plaustri) a kömény felett”, azaz nem úgy cséplik ki, mint a gabonát. „Hát csépléskor összetörik-e a búzát? – folytatja – Nem, hiszen aki csépel, nem csépel örökké. És bár hajtja rajta szekere kerekét (rota plaustri), csak kiveri belőle a szemet, de össze nem töri.”⁸⁹ Az Isten pedig azt mondja hívének: „Én tégedet mintegy élesfogú, új cséplőkocsivá (plaustrum trituran habens rostra serrantia) tettelek.”⁹⁰ Ámos próféta pedig arról szónokol, hogy Isten Damaszkusz bűnei közül többek között azt torolja majd meg, hogy lakói „Galaadot vasalt szekereikben (in plaustris ferreis) csépték.”⁹¹

Ez esetben tehát a plaustrum egyben plaustrum trituran és egyenértékű a tribulummal, amelyről ott pontos magyarázatot nem adhattunk. Íme az ott elhagyott értelmezés!

3. Currus

Ha végignézzük az egyiptomi falfestmények, vagy a mezopotámiai reliefek és más ábrázolások sorát, amelyek óriási kötömböket vonzó, szálfákat hurcoló, hátukon, vállukon, fejükön hatalmas terheket cipelő emberábrázolásait, azonnal megértjük, hogy a koci elsősorban státusszimbólum volt, a hatalom és előkelőség jelképe, tehát elsősorban azokon az életterületeken jelent meg, amelyek ehhez az életminőséghez tartoztak, tehát a reprezentáció, vadászat és legkiváltképp a háborúk. „Harc szekerekkel (currus)” és egész hadseregével üldözi a fáraó a menekülő zsidókat,⁹² ott volt minden lovasa és szekerei (currus),⁹³ ő maga is kocsira szállt.⁹⁴ Az Isten is úgy nyilatkozik: „Megmutatom dicsőségemet a fáraón, szekerein (in curribus) és lovasain.”⁹⁵ Majd amikor „a fáraó minden szekere(currus) és lovasa”⁹⁶ a zsidók után ment a tengerbe, Mózes intésére, hogy a víz visszahulljon „az egyiptomiak szekereire (super currus) és lovasaira, visszazúdult a víztömeg és elárasztotta „a szekereket (currus), lovasokat és a fáraó egész hadseregét”.⁹⁷ Mózes később is arra inti harcosait, ha a saját haderőnél nagyobb állnak szembe, ne rettenjenek meg lovasaiktól és harci szekereiktől (currus),⁹⁸ mégis Jozsue halogatja a harcot a vasalt harci

szekerekkel (cum ferreis curribus) rendelkező kánaániták ellen.⁹⁹ Debora megjövendöli, hogy Bárák Sziszerát „szekereivel (currus) és egész hadinépével együtt”¹⁰⁰ le fogja győzni, s hálaénekében is kocsik (currus) ütközetéről¹⁰¹ szól.

Sziszera anyja is fia harci szekerét várja (currus), amelyet négyesfogat (quadrigæ) húz¹⁰². Dávidnak is azt jelenti hírnöke, hogy a lázadó Saul „kocsikat (currus) és lovasokat” hoz ellene Gilboa hegyén.¹⁰³ Ugyanez a Dávid Coba királyától elzárkóztatja harci szekereit (currus) és szekeresz lovait (omnes iugales currum).¹⁰⁴ A Dávid ellen szervezkedő Absalon is „harci kocsikat (currus) szerzett magának,¹⁰⁵ és Adonija ugyanígy „szekereket (currus) és lovasokat” toborzott.¹⁰⁶ Salomonnak, amikor „összevonta harci szekereit” (currus) 1400 darab állt rendelkezésére.¹⁰⁷ Achab arámi király is szekerekkel akarta eldönteni a Ramot melletti csata sorsát, de „szekereinek parancsnokai” (principes curruum)¹⁰⁸ nem jól hajtották végre a parancsot. Joram Izrael királya az őt gyűrűbe záró edomiták köréből „összes szekerét” (omnes currus) összevonva akart kitörni, de a szűk hely miatt sem ő, sem „szekereinek parancsnokai” (principes curruum)¹⁰⁹ ezt nem tudták végrehajtani. Az asszír követ gúnyból tanácsolja a jeruzsálemi uralkodónak: „Hagyatkozz csak Egyiptomra a harci szekerek (propter currus) dolgában”.¹¹⁰ Sőt az asszír király azzal dicsekszik, hogy „harci szekereim sokaságával (in multitudine curruum) felhágtam a hegyek csúcsára”.¹¹¹ A Dávid ellen készülő ammoniták a szomszéd országokból „szekereket (currus) és lovasokat szerződtettek és fel is fogadtak 32 ezer harci szekeret (triginta duo milla curruum).¹¹² Dávid pedig megverve az arámokat, megsemmisített „hétezer harci szekeret”¹¹³ Sisák, egyiptomi fáraó Jeruzsálem ellen „ezerkétszáz harci szekérral” (cum mille ducentis curribus) vonult fel.¹¹⁴ Aza ellen pedig a kusita uralkodó „háromszáz szekérral (curribus)”.¹¹⁵ Eliachim főpap felidézi József győzelmét az amalekiták ellen „szekeriben” (in curribus)¹¹⁶ Jeremiás pedig így beszél az Úr pörölyéről: „Összeűztam veled lovat és lovas, harci szekeret és azt, aki reá felszállt (currum et ascenzorem eius)”.¹¹⁷ Oholiba Jeruzsálem veszedelméről jövendöli: „Rád törnek északról szekerekkel, kerekkel és rengeteg néppel.”¹¹⁸ Isten Tirusz támadóiról mondja „lovasságának, harci szekereinek és kerekeinek zajától (a sonitu equitum, et rotarum, et curruum)” megremegnek a város falai is.¹¹⁹ Dániel is megjövendöli Egyiptom bukását, amelyre mint a fergeteg rontanak ellenei „harci szekerekben” (in curribus).¹²⁰ A Makkabeusok könyve szerint Antiochus Epiphanész „óriási sokasággal, harci kocsikban (in curribus), elefántokon és lovasokkal és hajók tömegével” vezetett háborút Egyiptom ura, Ptolemæus ellen.¹²¹

Nyilvánvaló ezekben a szövegrészekben, hogy currus alatt maga a kocsi és az elé fogott állati vonóerő, a lovak együttesen értendők. Keletiesebb stílusú fogalmazatokban azonban gyakran részletező az előadás, külön említik a lovakat és a kocsit, jóllehet egy fogatolt harci szekérről van szó. Olykor ezek kifejezetten irodalmi szövegekben fordulnak elő. Például Mózes hálaénekében, amikor dicsőíti Istent, mert „a fáraó, lovai a szekerekkel” (eques Pharo cum curribus) a tengerbe veszték¹²². Ugyanő Második Törvénykönyvében utal a Vörös-tengernél történetekre, ami Egyiptom haderejével, lovaival és kocsijaival (equis et curribus) történt”.¹²³ Hacor királya és társai lovakkal (equi) és harci szekerekkel (currus) a Kánaánba betörő zsidók ellen vonulnak,¹²⁴ akik Isten tanácsára elvágják a lovak inait és felgyújtották a kocsikat.¹²⁵ Salomon „a lovak és kocsik parancsnokai (præfecti curruum et equorum)” posztjaira csak zsidókat állít.¹²⁶ Achab királyt pedig Arám királya és szövetségesei „lovakkal és harci szekerekkel” (equos et currus) felszerelve támadják meg,¹²⁷ de Izrael királya „zárkóztatja el” „lovaikat és kocsijaikat” (equos et currus).¹²⁸ Ezt követően

Benhadadnak tanácsolják, hogy gyűjtsön ugyanolyan lovakat (equos) és kocsikat (currus),¹²⁹ mint amilyenek korábban birtokában voltak. Illés és Elizeus beszélgetését is „tüzes szekér tüzes lovakkal” (currus igneus et equi ignei) zavarta meg.¹³⁰ (De a közhiedelemmel ellentétben Illést nem a szekér, hanem a forgószelel (per turbinem) ragadta az égbe!)¹³¹ Naamán a leprás hadvezér is „lovastul, kocsiszul” (cum equis et curribus)¹³² ment Elizeus prófétához, hogy gyógyítsa meg. A prófétát Arám királya „lovakat és szekereket” (equos et currus) küldve el akarta fogatni. Éjjel értek a városhoz, és táborot ütöttek. Elizeus reggel látta a város körül a „lovakat és szekereket” (equos et currus), erre imát mondott, mire körül a hegy „megtelt tüzes lovakkal és szekerekkel” (plenus equorum et currum igneorum),¹³³ mire a támadóknak inába szállt a bátorsága és elmenekültek.

Teljesen a közel-keleti diplomáciai levelezés fordulataival ír Jehu levelet Szamaria előkelőihöz: „Ti, akiknek a kezetekben vannak uratok fiai, a szekerek (currus), a lovak (equos), a megerősített városok és fegyverek”¹³⁴ – írja. Vagy a zsoltárokból csendül fel: „Némelyek a harci szekerekben (in curribus), mások a lovakban (in equis) bíznak,¹³⁵ mi azonban Urunk, Istenünk nevét hívjuk segítségül.” És amikor Isten rontást hoz Izraelre „lám, úgy közeleg mint a felhő, szekerei (currus) olyanok, mint a szélvész, lovai (equi) gyorsabbak a sasoknál.”¹³⁶ Jeremiás kardot jövendől Babilonra „lovaira és kocsijaira (ad equos eius et currus eius),¹³⁷ Ezekiel szerint Isten Tirusz ellen küldi Nabukadnezárt „lovakkal és harci szekerekkel (cum equis et curribus) és lovasokkal és összegyűjtött nagy hadinépével”.¹³⁸

A fogatolásra csak igen kevés adatunk van. Tudjuk, hogy Sziszer harci kocsija (currus) négyesfogatú (quadrigæ) volt.¹³⁹ Másutt a háromezer harci szekér (currus) és a hatezer ló¹⁴⁰ emlegetése bigákra engedne következtetni, de sajnos a latin szövegben hatezer lovas (sex millia equitum) van,¹⁴¹ ami ingataggá teheti ezt a hipotézist. Dávid is a Cobától zsákmányolt összes kocsiból (currus) száz négyesfogatot (quadrigæ)¹⁴² hagyott meg magának. Judit imájában először négyesfogatokban (in quadrigis) való bizakodásról beszél, majd ugyanígy kocsikban (in curribus),¹⁴³ tehát nyilván ugyanarról van szó. Biztosan bigáról beszél Izajás, amikor az Őrt inti, jelentse, ha kettősfogatot lát (currum duorum equitum), majd az Őr beszámol „Íme érkezett „kétlovas kocsira szállt férfi” (ascensor vir bigæ equitum).¹⁴⁴ Ugyanő Elám „lovas emberének kocsijáról” (currum hominis equitis) beszél, majd elmondja, hogy „harci szekerekkel telt meg” (plena quadrigarum) a völgy.¹⁴⁵ Náhúm is a Ninive ellen készülõ sereg kocsijairól beszél (currus), de a városban már quadrigákat száguldoztat.¹⁴⁶ A Jelenések Könyvében szerepel egy „soklovú kocsi” (currus equorum multorum),¹⁴⁷ amelyről nem tudni hány a lovak száma. Mint tapasztalhattuk az esetek döntõ többségében, ahol a harci szekerek fogatolása tetten érhető, négyesfogatok szerepelnek. Meg merjük kockáztatni, hogy ez volt a leggyakoribb fogatolási mód.

Előfordulhatnak olyan epizódok is, ahol a currus csak magát a kocsit jelöli fogatolás nélkül. Dávid legyőzve az arámiakat, megsemmisít „hétszáz harci szekeret” (septingentos currus),¹⁴⁸ ami nyilván nem jelenti két ezer nyolcszáz ló megölését is. Achab halála után lemesták egy halastóban kocsiját (currum),¹⁴⁹ bizonyára nem lovastól. Naaman vezér „kihajolt kocsijából” (de curru),¹⁵⁰ hogy Elizeus szolgájának pénzt adjon, amit az letagad és a pénzt el akarja sikkasztani, ám Elizeus a fejére olvassa, hogy látta a „kocsiból (de curru) kihajoló embert”.¹⁵¹ Salamon is külön említi istállóiban tartott „lovakat (equos)” és szekereit (currus).¹⁵² Jehu felvette „kocsijába (in currum) Jonadábot.¹⁵³ József szekérbe fogatott,¹⁵⁴ a fáraó is befogatta szekereit (iunxit currum)¹⁵⁵ Rechabeam király „sietve szekérre (currum)

szállt,¹⁵⁶ Fülöp apostol pedig egy „kocsiján ülő” (sedens super currum) férfit térít meg.¹⁵⁷ Ezekben az esetekben nyilvánvaló, hogy csak a kocsit kell értenünk curruson bele nem értve a fogatot.

A harci szekerek között is bizonyára volt minőségi különbség, ugyanis amikor a fáraó befogatott szekérébe, hogy a zsidókat üldözze, mozgósította seregét, „vett hatszáz válogatott harci szekeret (sexcentos currus electos)¹⁵⁸ és az egyiptomiak többi harci szekerét. A currus electus tehát egy specializálódott – talán testőr – harci (és feltehetőleg vadász) kocsi volt.

Biztos, hogy féltucatnál több esetben a currus nem kimondottan harci szekér értelmű, hanem sokkal inkább díszkocsi. Amikor a fáraó Józsefet országa második emberévé emelte „végighordoztatta második kocsiján” (currum suum secundum).¹⁵⁹ E bejelentés reprezentálása kizárólag díszkocsin történhetett. Az is valószínű, hogy József atyja üdvözlésére szekérbe fogatva (iuncto curru),¹⁶⁰ nem valamiféle társzekérrel vagy harci kocsival ment, hanem rangját kifejező díszkocsival. Sámuel kihirdeti a király jogait, biztos, hogy az a kocsi, amely előtt ifjaknak kell futni, s lovasoknak kísérni,¹⁶¹ csak díszkocsi lehet. Illés próféta elragadásakor sem jelenhetett meg más – hiszen az égiket reprezentálta, mint díszszekér.¹⁶² Ám Acháb kocsija, amelybe az ő utasítására fogtak be, szintén díszkocsi volt.¹⁶³ Naamán a leprás hadvezér Elizeus prófétát ugyancsak díszes kocsijaival (cum curribus) kereste fel.¹⁶⁴ Sebna szentségtörő sírvásztását „kocsijainak” (currus),¹⁶⁵ amelyekre oly büszke volt, pusztulása követi. Ezek nyilván a hatalmát és méltóságát fémjelző eszközök voltak. Ezzel ellenkezően a dicsőség biztos jele, hogy Jeruzsálem leendő királyai „szekereken és lovakon (in curribus et equis)¹⁶⁶ járnak majd és udvari embereik, Juda férfiai és Jeruzsálem lakói is.” Ami ismét csak a pompa, a díszkocsik megjelenése. Sőt azt mondja, hogy nemcsak a királyok lesznek azok, akik „felszállnak a kocsikra és lovakra (ascendent currus et equos),¹⁶⁷ hanem az ő szolgálkái és népük is.”

Azaz ezek az idézetek nyilvánvalóan olyan díszkocsikat mutatnak be, amelyeneket később carpentum pompaticum vagy currus eburneus néven neveztek meg. Amikor József elmegy, hogy apját Jákobot, aki Gósenben meghalt, végakarata szerint a Jordánon túl temesse el „szekerek és lovasok (currus et equites) kísérték őket, így a menet igen nagy volt”.¹⁶⁸ Mivel a holttestet is kocsin vitték, volt a menetben gyászkocsi is. Ugyanerre a következtetésre jutunk, ha Achaszja meggyilkolásának történetét nézzük. „És ráhelyezték őt szolgálkái saját kocsijára (super currum suum), átvitték Jeruzsálembe és saját sírboltjában temették el.”¹⁶⁹ Mivel a saját kocsijáról van szó, könnyen lehet, hogy őt nem fektették a kocsira, hanem – ahogyan a bronzkorban szokás volt – ültetve (mintha élne) kötözték a felékesített, díszruhába öltöztetett holtat a kocsira. Vagyis ezekben az esetekben a kocsi kimeríti a carpentum mortuarium fogalmát.

Visszatérve Józsefre: a gyászmenetben¹⁷⁰ Jákob egész nemzetsége ott volt, tehát aligha nélkülözheték a szállítószekereket, hiszen Egyiptomba jövet is plaustumokon hozták a nőket, gyerekeket, öregeket. Tehát feltételezhető, hogy utazókocsik (reda, carruca) illetve társzekerek (plaustrum, clabulare stb.) is tarkították e felvonulást. Az egyiptomiak ellen harcolva Jozija király megsebesült, „szolgálkái levették a harci szekérről és egy másik szekéren (de curru in alterum currum) vitték őt Jeruzsálembe.¹⁷¹ Itt tehát a currus a lectica vagy hasonló, sebesültszállításra alkalmas „mentőkocsi” (angaria) funkcióját töltötte be.

Más esetben, amikor Jehu meglátogatta a beteg Joramot és közeledtét az örök jelentették, a király két ízben is, hogy híradással legyenek, „kocsit (currum)” küld elébe.¹⁷²

Ez a *currus* tehát a vereda feladatkörét látta el, futárkocsi lehetett.

Jozija vallási reformjának fontos mozzanata volt, hogy „eltávolította a lovakat (*equos*), amelyeket Juda királyai a Napnak adtak, ... a Nap szekerét (*currus solis*) pedig tűzbe vettette és elégettette.”¹⁷³ Sirák fia pedig úgy tudja, hogy Ezekiel pompás látomást nézhetett, amit Isten „mutatott neki a kerubok szekerén (in *curru cherubin*)”¹⁷⁴ Mivel itt mind a két esetben „szent” dolgok szállításáról van szó, a *currus* funkciója megegyezik a *tensáéval*.

Salamon kerekeken gördülő áldozati üstöt készítettett bronzból a templom számára, amely teljesen a kocsit (in *curru*) modellezte,¹⁷⁵ tehát, ha nem is tökéletesen, de megfelel a *postellum* követelményének.

Végezetül János apostol jelenéseiben van egy érdekes látomás: hatalmas sáskák jelentek meg, amelyek szárnyainak csattogása olyan volt, „mint a csatába száguldó soklovú harci szekerek hangja (*vox curruum equorum multorum*).”¹⁷⁶ Itt nincs meghatározva a lovak száma, bár általában quadrigákat használtak a harci szekerekhez, ritkán bigát – igaz mezopotámiai reliefeken előfordul trigæ is,¹⁷⁷ de a Bibliában nem –, ám mivel itt vízióról van szó, lehet, hogy ez az egyetlen hely, ahol hatosfogatra (*seiugæ*) gyanakodhatunk.

Ha a kocsik alkatrészeit vizsgáljuk, többször esik szó a kerekekről. Például a zsidókat üldöző egyiptomiak „kocsijainak kerekeit (*rotas curruum*) Isten akadályozta.”¹⁷⁸ Salamon üstjének kerekei olyanok voltak, mint a kocsikerekek (*rotæ in curru*)¹⁷⁹ Ezekielnél pedig hangsúlyozottan kerülnek elő a kerekek.¹⁸⁰ Ugyancsak Salamon üstjénél, amely olyan mint a kocsi, olvashatunk tengelyekről (*axes*), abroncsokról (*canthi*), kerékküllőkről (*radii*), kerékagyakról (*modioli*).¹⁸¹ A kantárokat lángvörösre festették (*igneæ habenæ currus*) írja Náhúm.¹⁸²

A harci kocsik védőpalánkjá a korai időben magasabb lehetett, ugyanis amikor Joramnak hátulról átlótték a szívét „összeesett kocsijában” (in *curru suo*),¹⁸³ de nem zuhant ki belőle. Fél évezreddel később Antiochusz Epiphánész, amikor a zsidóüldöző rendelkezéseit siettetete, száguldó „kocsijából kizuhant (*de curru cadere*) és testének súlyos zuhanásában tagjai összetörtek”.¹⁸⁴

A kánaániták „vasalt szekereit” (*ferreos currus*)¹⁸⁵ kerülték a zsidó harcosok, annál is inkább, mert ezek kaszákkal vagy sarlókkal voltak felszerelve (*falcatis curribus*).¹⁸⁶ Hacor királyának, a zsidókat sanyargató Jábinnak kilencszáz kaszás szekere (*falcatos currus*) volt.¹⁸⁷ Sziszerá ugyancsak kilencszáz kaszás szekeret (*falcatos currus*) birtokolt.¹⁸⁸ Liziász seregében pedig „háromszáz kaszákkal felszerelt szekér (*currus cum falcibus*) szolgált.”¹⁸⁹ Nem kizárt, hogy ezek a csillogó, villogó fémalkatrészekkel felszerelt kocsik adták az ötletet a prófétai tüzes szekerek (*currus igneus*)¹⁹⁰ képzetének kialakulásához.

A kocsik gyártása kiváló szakembereket kívánt. Ezért is mondja Sámuel a zsidók királyának jogairól, hogy „elveszi fiaitokat ... és fegyverei és kocsijai kovácsaivá (*fabros armorum et curruum*) teszi őket,”¹⁹¹ tehát ifjú koruktól felkészíteti e szakmában ezeket. Itt a gyártásról beszélve célszerű a már többször említett Salamon által készítettett áldozati üst kivitelezésének teljes leírása: „Négy kerekét a perem alatt helyezték el. A kerekek tengelyeit az üstlábakhoz erősítették. Mindegyik kerék másfél könyök magas volt. A kerekek úgy készültek, mint a kocsikerekek: tengelyüket, abroncsukat, küllőjüket, kerékagyukat mind öntötték.”¹⁹² A karbantartás is sokszor szakemberigényes feladat lehetett, bár ilyesmiről csak egyszer esik szó, amikor csata után Achab kocsijáról egy halastóban lemossák a vért.¹⁹³

A harci kocsikban általában álltak a hajtók és a harcosok pl. Izrael királyát a mellvért alatt a hasán eltalálta egy nyíl, erre megparancsolta szekere hajtójának (*aurigæ suo*), hogy vigye ki

az ütközetből. „A harc azonban egyre hevesebbé vált azon a napon, a király kénytelen volt a szekéren állva maradni (stabat in curru suo) szemben az arámiakkal; estére meghalt.”¹⁹⁴ Díszelgésnél előfordult, hogy ültek a kocsin. Jehu pl. vezéréhez így szól: „Én és te, mindketten a szekéren ültünk (sedentes in curru)” Achábot követve.¹⁹⁵ A hajtásmód is jellegzetes lehetett. Íme: Joram királynak jelenti az őr egy közelgő kocsiról: „Hajtásmódja Jehunak Namsi fiának a hajtásmódjához hasonlított; ő hajt erre, mint az örült”.¹⁹⁶ Antiochusz is hírhedt volt gyors hajtásáról, amíg egyszer kocsijából kizuhanva kezét, lábát össze nem törte.¹⁹⁷ Harcban indokolt, hogy vágatassanak, mint a „szélvész”¹⁹⁸ vagy mint a „villám”.¹⁹⁹ De még itt is előfordult, hogy a vezér (Sziszer) „leszállt a szekérről (de curru) és gyalog menekült,²⁰⁰ más pedig (Benharad) „hátaslovon (in equo) futott”²⁰¹ elhagyva szekerét. Ezékiel szolgálja is utolérte futva Naaman vezér kocsiját.²⁰² Arról nem is beszélve, hogy külön hivatásos fullajtárok (præcursores) is voltak, akik uruk kocsija előtt futottak.²⁰³

A szekér egyben státusszimbólum is volt, irigyelt rangot, gazdagságot jelképezett.²⁰⁴ A megtiszteltetés jele volt, ha valakit felvettek a kocsiba, amint pl. Izrael királya a megbékélés bizonyosságaként Benhadadot „felvette kocsijába” (levavit eum in currum suum.)²⁰⁵ Az egyenrangúság hangsúlyozására is szolgált, ha mondjuk két király (Izrael és Juda uralkodói) kivonul tárgyalni „ki-ki a saját kocsiján” (singuli in curribus suis).²⁰⁶ A kocsizó alakulatokhoz – úgy tűnik Sámuel már idézett királyi jogokat meghatározó passzusai alapján – sorozták („elveszi fiaitokat”) a fiatalembereket ugyanúgy, mint a lovassághoz vagy a kengyelfutókhoz (præcursores). Ezek a szolgák ötvenes vagy ezres nagyságrendű csoportjait irányítják a földművelésben és a műhelyekben. Valószínűleg belőlük kerültek ki a szekérharcosok,²⁰⁷ a hajtók (caurrigæ)²⁰⁸ pedig szolgasorúak lehettek, akik felett állt egy-egy kocsi parancsnok (præfecti)²⁰⁹ vagy a szekércsapat előjárója (principes)²¹⁰. A hajtót és a harcost a Biblia többször csak „szekérré szállók” (ascensores)²¹¹ néven emlegeti (vagy ascendentesként),²¹² máskor a kocsiversengésből véve a szót „a fogathajtók harci lázban égtek” (agitatores consopiti sunt)²¹³ – írja. A csapatok élén a király vagy valamelyik vezére (duces)²¹⁴ állt. A felsorolásokban, amennyiben ez rangsornak tekinthető, legtöbbször a harci szekerek állnak legelöl, majd (az elefántok), a lovasság, a tengerészek (hajózók) végül a gyalogság (sagittarii, pedites).²¹⁵ A hadsereg előtt felderítő portyázók (latrones)²¹⁶ jártak szintén kocsikkal és lovasokkal.

A hadseregek létszámáról fantasztikus adatokat közöl a Biblia, mi csak a harci szekerekre vonatkozó adatokat gyűjtöttük össze. Íme:

32 000 harci kocsi	– ammoniták és szövetségeseik ²¹⁷
7 000 harci kocsi	– arámiak (vesztesége!) ²¹⁸
3 000 harci kocsi	– filiszteusok ²¹⁹
1 400 harci kocsi	– Salamon állománya ²²⁰
1 200 harci kocsi	– Sisák egyiptomi uralkodó ²²¹
1 000 harci kocsi	– Dávid zsákmánya (belőle százat megtart) ²²²
900 harci kocsi	– Hacor királya ²²³
900 harci kocsi	– Sziszer a babiloni vezér ²²⁴
700 harci kocsi	– Dávid a szír (arámi) seregből ennyit megsemmisít ²²⁵
600 harci kocsi	– a fáraó válogatott alakulata ²²⁶
300 harci kocsi	– Liziasz seregből (melyben 110 000 gyalogos szolgált) ²²⁷
300 harci kocsi	– Kusita királyé (serege egymillió létszámú!) ²²⁸

Hogy ekkora seregek hol állomásoztak békeidőben, pontosan nehéz megmondani. Salamonról tudjuk, hogy „szekerész városokat” (*civitates curruum*)²²⁹ hozott létre. Jehu is emleget megerősített városokat (*civitates firmatas*).²³⁰ Hadjáratban nyilvánvalóan táborokban (*sedes*)²³¹ ütöttek tanyát, olykor a megostromolni kívánt város körül.

Csatakban a nyílt terepen harc döntő elem lehetett a harci szekér, a kocsik egymással szemtől-szembe is összecsaptak²³² és összekeveredve harcoltak, így nem csoda, hogy egyeseket szemből, másokat hátukon ért találat.²³³ A dübörgő kocsik, melyeknek csörömpölését mesterségesen is fokozták, óriási lélektani hatást váltottak ki²³⁴ (olykor már maga ez a láрма is elrettentő volt)²³⁵. A lélektani hatás kiváltásához tartozott a meglepetés is, amit olykor éjszakai menettel oldottak meg²³⁶, elvéve hallunk – a kocsiknak nem igen kedvező – hegymenetekről²³⁷ is.

Városostromoknál csak az ellenfél kitörési kísérletei esetén volt szerepük, a városon belül csak korlátozott hatásfokkal működtek a szélesebb utcákon és tereken.²³⁸ A túlerővel szemben kisebb szekeres csapatnak célszerű volt kitérnie,²³⁹ hatásos ellenszere volt a kocsik mozgását akadályozó szoros gyűrűbezárás.²⁴⁰ Harcban a lovak megbénítására, inaik elvágására törekedtek (Isten is ezt tanácsolja Jozsuénak),²⁴¹ a kocsik ellen olykor tüzet is bevetettek,²⁴² vagy valamilyen módon a lovak megfullasztását megpróbálták elérni.²⁴³ Csatak után a zsákmányul ejtett kocsihúzó lovak közül azoknak, amelyeket nem kívánt a győztes harci fogathoz felhasználni, ugyancsak elvágták inait,²⁴⁴ hogy vágátára fogni többé ne lehessen őket.

A hadsereget is ott kell foglalkoztatni, ahol kifizetődő: így az is előfordult, hogy felbérelték a szekereseket, akik zsoldosként harcoltak, igen alacsony árfolyamon.²⁴⁵

Végezetül azt is meg kell említeni, hogy Istennek a „harci szekér” az imákban hasonló szinonímája lehetett, mint a „Juda orozslánja”.²⁴⁶ Amikor Elizeus látta Illés elragadását, így kiáltott: „Atyám, Atyám! Izrael szekere és fogathajtója (*currus Israel et auriga eius*).²⁴⁷ A haldokló Elizeus fölött zokogó Joas király szóról szóra így fohászodik.²⁴⁸

Megjegyzések

Szükséges elmondanunk, hogy bár *angaria* nem szerepel a Bibliában kocsiként, igéjét (*angariare*) ismeri fuvarozás²⁴⁹ és cipekedés értelemben (*cirenei* Simon kényszerből cipeli Jézus keresztjét).²⁵⁰

Hasonló a helyzet a *baianula* vagy *baionula* esetében is, az igei alakokat (*baiulare* = terhet cipelni) vagy féltucatszor használja a Szentírás,²⁵¹ de csak egy helyen szerepel „hírmondás” értelemben, ám ott az is kiderül, hogy a hírvivő saját lábain, futva képzei az akciót.²⁵²

Harmanaxa [‘*armamaxa*’] értelemszerűen csak a Vulgátában nem fordul elő, a görög fordításokban valószínűleg hemzsegnek.

A *rota* néhányszor előfordul látszólag önállóan is, de úgy tűnik, ez csak Ezékiel stílusfordulata, amennyiben a kerekeket, mint a kocsik legfontosabb alkatrészeit, a hatás fokozása érdekében kiemeli. Íme: „És jönnek ellened szekereknek és kerekeknek (*curru et rota*) hadrendjével s népek sokaságával.”²⁵³ Vagy: „kerekeknek és szekereknek (*sonitu rotarum et curruum*) robaja miatt megrendülnek kőfalaid.”²⁵⁴ Bár nagy volt a kísértés, mégsem vettük kocsinak ezeket a rotákat.

A *Rotundum* is sokszor előfordul a Szentírásban (szakáll, templom, medence, trón stb. jelzőjeként),²⁵⁵ de sohasem jármű értelemben.

Előfordul a Szentírásban a tribulum mellett még egy cséplőeszköz, amelyet egyesek „szekernek” tartanak, mások „cséplőszánnak” fordítanak. Ez a *serra*.²⁵⁶ Sajnos a fordítói nyelv sem következetes, mert mind a katolikus, mind a protestáns átváltók ugyanazt az eszközt az Izajás 10, 15-ben „fűrésznek” fordítják, még ugyanott a 28, 27-ben „cséplőszánt” írják. ISIDORUS a *serrát* nem említi, de szól kicsinyítőképzős változatáról, amit így határoz meg: „A *serrula* igen keskeny vas lap, fogainak mardosásával vágván le a fákat vagy ágakat”²⁵⁷ Ez nyilvánvalóan a fűrész, amelynek meghatározó elemei a fogak. Nem lehetetlen, hogy a *serra* is fogai miatt kapta a hasonló nevet. Úgy gondolom, hogy itt bordás vagy fogas cséplőhengerről lehet szó, amely alapfunkcióját tekintve nem hozható a kocsifélékkel közös nevezőre, tehát itt nem is tárgyaltam.

Összefoglalva: Úgy érzem, sikerült annyit bizonyítanom, hogy a Biblia hivatalos latin fordításában, a Vulgátában szereplő kocsifajta neve és funkciója között gyakran jelentős eltérés mutatható ki. Sokkal több kocsi feladatkörét ruházták egy-egy *quadrigæra*, *currusra*, *plaustrumra*, mint ezt a típus megkívánta volna.

Hogy ez miért alakult így, nem tudom. Ennek eldöntéséhez már a latin fordítás és a héber, arámi eredeti szövegek illetve görög fordítások összevetése lenne szükséges, de az már kifejezetten filológusi feladat, amelyre egy szerény technikatörténeti dolgozat már nem vállalkozhat.

Összefoglalás

Tanulmányom bevezetőjében célul tűztem ki annak vizsgálatát, hogy a Szentírás hivatalos latin fordításának, a Vulgátának készítése idején milyen fogalomtárból és szókészletből dolgozhatott a fordító.

Első lépésként megkíséreltem a lehető teljességgel (itt az általam elérhető relatív teljességre gondolok) összegyűjteni, hogy a Kr. u. IV–VI. században milyen kocsik fordultak elő, hogyan nevezték el őket, s milyen funkciónak feleltek meg. Részint a szakirodalom, részint ISIDORUS HISPALENSIS enciklopédiája alapján 35 féle kocsit különböztettem meg, ha ehhez hozzáadom a jelzőkkel szűkített fogalomtartalmú változatokat is (14), illetve a képzős (3) és névváltozattal (9) előfordulókat, közel hatvan féle (61) kocsi megnevezést tudtam elkülöníteni. Nem soroltam ide az átvitt értelmű szavakat (2).

Második lépésben megnéztem, hogy a fenti típusok közül a Biblia latin illetve magyar szövegei (itt egy római katolikus és egy protestáns Szentírást vettem alapul) hogyan adják vissza a különféle szállítójárművek fent gyűjtött névváltozatait. Meglepődve tapasztaltam, hogy a 35 alaptípusból a fordítók 24-et egyáltalán nem használtak, kettő csak kétszer-kétszer fordul elő, 6 egyszer és ehhez járul még egy bizonytalan hely. Nagyobb számban tehát csak egy fogatolási mód, az olykor „kocsi” jelentésben is szereplő *quadrigæ* (36) és két kocsitípus, a *plaustrum* (24) és a *currus* (119) van jelen e fordításokban.

Harmadik lépésben elemeztem ezeket a bibliai helyeket, hogy vajon valóban csak a nevükhöz kötődő alapeladatokat látják-e ei ezek a kocsik vagy szekerek? Meg lehetett állapítani, hogy döntő többségben harci szekerekről van szó, de szép számmal szerepelnek díszkocsik, diadalkocsik (11) vagy hintó, gyújtószeker, különféle személy és teherszállításra alkalmas szekerek, halottas és „mentőkocsik”, futárkocsik és szentség szállítók, fedettek és nyitottak, vasaltak és kaszákkal felszereltek, esetleg hatfogatú is. Megállapítottam tehát, hogy a fordítók a szükségesnél szűkebb szókészlettel adták vissza a biblikus történeteket, de hogy miért az nem technikatörténeti, hanem filológiai kérdés. Ugyanúgy a valószínűtlenül

nagy sereglétszámok és ezen belül a harci szekerek óriási száma is további vizsgáldást igényelne.

A bevezetőben vállalt feladatombnak úgy érzem ezzel eleget tettem. Q. e. d.

Jegyzetek

- ¹ ALTANER 1947, 119.
- ² ALTANER 1947, 217-218.
- ³ HUGO 1768. címszavak szerint
- ⁴ Is 21,6-9 (a bibliai könyveket latin rövidítéssel hozom!)
- ⁵ Is 66,20
- ⁶ Sir 33,5
- ⁷ Is 66,20
- ⁸ 1 Mach 14,21
- ⁹ Vulgata 1965, 957.
- ¹⁰ 1 Par 20,2-3
- ¹¹ Biblia 1976, 416-417
- ¹² Szent Biblia 1927, 402
- ¹³ Vulgata 1965, 339.
- ¹⁴ 1 Par 20,2-3.
- ¹⁵ 2 Sam 12, 31
- ¹⁶ Esth 8,10 és 8,14
- ¹⁷ Apc. 18,13.
- ¹⁸ Iud 5,28
- ¹⁹ 1Reg 10,29; ua. 2 Par 1,16-17.
- ²⁰ Zach 6,1-3.
- ²¹ 2Par 16,18
- ²² Iudith 2,11
- ²³ Is 22,7
- ²⁴ Is 31,1; ezt felveti Szanherib asszír hadvezér is, vö. Is 36,9
- ²⁵ Is 37,24
- ²⁶ Is 66,20
- ²⁷ Ier 47,2-3
- ²⁸ Hab 3,8
- ²⁹ Zach 6,1
- ³⁰ Zach 9,10
- ³¹ 1Par 18,4
- ³² Iudith 9,6
- ³³ Is 31,1
- ³⁴ Is 43,16-17
- ³⁵ Nah 3,2
- ³⁶ Iud 5,28
- ³⁷ 1Sam 8,11
- ³⁸ 1Par 18,4
- ³⁹ 2Par 1,14 és 9,25
- ⁴⁰ Nah 2,3-4
- ⁴¹ 1 Sam 8,11
- ⁴² 1Par 18,4
- ⁴³ Nah 2,13
- ⁴⁴ Agg 2,23
- ⁴⁵ Zach 9,10.
- ⁴⁶ 1Par 28,18
- ⁴⁷ Cant 6,11; (Szent Biblia 1927.:6,9)
- ⁴⁸ Ier 47,2-3
- ⁴⁹ Nah 2,13
- ⁵⁰ Is 66,15
- ⁵¹ Nah 2,4
- ⁵² Ier 47,3
- ⁵³ Ioe 2,5
- ⁵⁴ Mich 1,13
- ⁵⁵ 1 Reg 10,29; 2 Par 1,16-17; Biblia 1976.: tévesen „ötszáz ezüst”; TARR (1968. 85) szerint ez a kocsi ára!
- ⁵⁶ Is 31,1 és 36,9 (itt szövetségéről van szó)
- ⁵⁷ 2 Par 1,14
- ⁵⁸ 2 Par 9,25; TARR (1968. 84) ezt „négyezer istállóinak” fordítja!
- ⁵⁹ Nah 2,3
- ⁶⁰ Iudith 2,11
- ⁶¹ Ier 47,2-3
- ⁶² Iudith 1,4
- ⁶³ 1Sam 8,11.;vö. még TARR 1968, 84.
- ⁶⁴ Mich 5,10
- ⁶⁵ Nah 2,13

- 66 1Par 18,4
 67 2Par 1,14 és 9,25
 68 2Par 8,6
 69 HAAG 1989. 564
 70 2Par 1,14 és 9,25
 71 2Par 8,9
 72 Gen 45,19
 73 Gen 45,21
 74 Gen 45,27
 75 Gen 46,5
 76 Num 7,3
 77 Num 7,6-9
 78 Is 5,18
 79 Am 2,13
 80 Num 7,3
 81 Num 7,6-9
 82 1Sam 6,7-8
 83 1Sam 6,10-11
 84 1Sam 6,14
 85 2Sam 6,3; 1 Par 13,7.
 86 2Sam 24,22
 87 Num 7,9
 88 Is 25,10
 89 Is 28,27-28
 90 Is 41,15. (A serrantiára még visszatérek!)
 91 Am 1,3
 92 Ex 14,7
 93 Ex 14,9
 94 Ex 14,6
 95 Ex 14,17-18
 96 Ex 14,23
 97 Ex 14,26-28
 98 Deut 20,1
 99 Ios 17,16 és 18
 100 Iud 4,7
 101 Iud 5,11
 102 Iud 5,28
 103 2Sam 1,6
 104 2Sam 6,4
 105 2Sam 15,1
 106 1Reg 1,5
 107 1Reg 10,26
 108 1Reg 22,31-33
 109 2Reg 8,21
 110 2Reg 18,24
 111 2Reg 19,23
 112 1Par 19,6
 113 1Par 19,18
 114 2Par 12,3
 115 2Par 14,9
 116 Iudith 4,13; vö. Ex 17,8-13.
 117 Ier 51,21
 118 Ez 23,24
 119 Ez 26,10
 120 Dan 11,40
 121 1Mach 1,18
 122 Ex 15,19
 123 Deut 11,4
 124 Ios 11,4
 125 Ios 11,6 és 9
 126 1Reg 9,22
 127 1Reg 9,22
 128 1Reg 20,21
 129 1Reg 20,25
 130 2Reg 2,11-12
 131 Jézus Sirák fia (Sir 48,9) már úgy tudja, hogy „tüzes lovak vontatta kocsin” (in curru equorum igneorum) történt Illés elragadása.
 132 2Reg 5,9
 133 2Reg 6,14-17
 134 2Reg 10,2
 135 Ps 20(19),8
 136 Ier 4,13
 137 Ier 50,37
 138 Ez 26,7
 139 Iud 5,28
 140 1Sam 13,5
 141 Biblia 1976, 228.

- 142 1Par 18,4.
 143 Iudith 9,6 és 9,9.
 144 Is 21,7 és 21,9.
 145 Is 22,6-7
 146 Nah 2,3-4
 147 Apoc 9,9
 148 2Sam 10,18
 149 1Reg 22,38
 150 2Reg 5,21
 151 2Reg 5,26
 152 2Reg 9,25
 153 2Reg 10,15-16
 154 Gen 46,29
 155 Ex 14,6
 156 1 Reg 12,18; 2Par 10,18
 157 Act 8,28-29 és 8,38
 158 Ex 14,7.
 159 Gen 41,43
 160 Gen 46,29
 161 1 Sam 8,11
 162 2 Reg 2,11
 163 1 Reg 18,44
 164 2 Reg 5,9; 5,21; 5,26
 165 Is 22,18
 166 Ier 17,25
 167 Ier 22,4
 168 Gen 50,9
 169 2Reg 9,28. (Biblia 1976-ból hiányzik a kocsí.)
 170 Gen 50,9
 171 2Par 35,24
 172 2Reg 9,17-19 (Biblia 1976-ban lovas van a kocsí helyett)
 173 2Reg 23,11
 174 Sir 49,10; Ezékielnél (Ez 1,1; 1,4; 1,15) nem kocsiról, hanem kerekekről van szó.
 175 1 Reg 7,33
 176 Apoc 9,9
 177 HAREMBERG 1990, 63.
 178 Ex 14,25
 179 1Reg 7,33
 180 Ez 23,24; 26,10
 181 1Reg 7,33
 182 Nah 2,4
 183 2Reg 9,24
 184 1Mach 1,18
 185 Ios 17,16-18
 186 Iud 1,19
 187 Iud 4,3
 188 Iud 4,13
 189 2Mach 13,2
 190 2Reg 2,11; 6,17; Sir 48,9.
 191 1Sam 8,12
 192 1Reg 7,33
 193 1Reg 22,38
 194 1Reg 22,34-35; 2Par 18,34
 195 2Reg 9,25
 196 2Reg 9,20
 197 2Mach 9,4-7
 198 Ier 4,13
 199 Nah 2,5
 200 Iud 4,16
 201 1Reg 20,20
 202 2Reg 5,21
 203 1Sam 8,11; 2Sam 15,1; 1Reg 1,5.
 204 Ier 17,25; 22,4.
 205 1Reg 20,33; hasonló Jehu és Jonadab esete (2Reg 10,15-16)
 206 2Reg 9,22; itt utalnék vissza a sellároról írottakra vö. 2Mach 14,21.
 207 1Sam 8,11-12; 1 Reg 12,18; 1Par 18,4.
 208 1Reg 22,34; 2Par 18,34.
 209 1Reg 9,22
 210 1Reg 22,31-33; 2 Reg 8,21.
 211 2Reg 9,18; 2Par 10,18; Is 21,7-9
 212 Ier 17,25 és 51,21
 213 Nah 2,4
 214 2Par 18,34
 215 Dan 11,40; 1Mach 1,18 és 8,6; 1Sam 13,5.

- 216 2Reg 6,23
 217 1Par 19,6
 218 1Par 19,18
 219 1Sam 13,5
 220 1Reg 10,26; 2Par 1,14.
 221 2Par 12,3
 222 1Par 18,4; 2Sam 8,4
 223 Iud 4,3
 224 Iud 4,13
 225 2Sam 10,18
 226 Ex 14,7
 227 2Mach 13,2
 228 2Par 14,9
 229 1Reg 9,19; 10,26; (urbes quadrigarum)
 2Par 1,14.
 230 2Reg 10,2; (civitates munitissimas) 2Par
 12,3.
 231 Is 22,7; 2Reg 6,14-15.
 232 Iud 5,11
 233 1Reg 22,34; 2Reg 9,24.
 234 Ez 26,10
 235 2Reg 7,6
 236 2Reg 6,14
 237 2Reg 19,23
 238 Nah 2,5
 239 2Reg 6,14-23
 240 2Reg 8,21
 241 Ios 11,6; 11,9.
 242 Uo.
 243 Iud 5,11
 244 2Sam 8,4; 1Par 18,4.
 245 1Par 19,6
 246 Gen 49,9
 247 2Reg 2,12
 248 2Reg 13,14
 249 Mt 5,41
 250 Mt 27,32; Mc 15,21
 251 Mc 14,13; Lc 14,27; Io 19,17; Act 3,2
 252 2Sam 18,22
 253 Ez 23,24
 254 Ez 26,10
 255 Lev 19,27; 1Reg 7,12; 7,23; 7,31; 10,19;
 2Par 4,2; Ez 41,7.
 256 Is 10,15 és 28,27
 257 ISIDORUS 1911, 20:19,6.

